

Ə.XAQANININ ƏSƏRLƏRİ PEDAQOJİ BİBLİOQRAFİYANIN OBYEKTİ KİMİ

Azərbaycanda pedaqoji bibliografiyanın yaranıb inkişaf etməsinin çox qədim tarixi vardır. Xalqımızın qədim mütəfəkkir və alimləri təlim, tərbiyə, tədris məsələlərində böyük diqqət verir, bu mövzuda əsərlər yazır və eyni zamanda öz əsərlərində daha əvvəlki dövrlərdə yaşayıb yaratmış alimlərin əsərlərinə müraciət edir, bu əsərlərə isnadlar veriridlər. Məhz bu əsərlərdə biz Azərbaycan pedaqoji bibliografiyasının ilkin elementlərinə rast gəlirik.

Qədim və erkən orta əsrlərdən başlayaraq Azərbaycanda bir sıra ədib, şair, filosof, pedaqoq və s. elm xadimləri fəaliyyət göstərmişlər. Pənahi Makulu 10 qədim şərq mənbəyi əsasında yaratdığı "Ədəbi məlumat cədvəlində" VI əsrdə-2, VII əsrdə-14, VIII əsrdə-26, IX əsrdə-50, X əsrdə-66, XI əsrdə-120 və XII əsrdə isə 210 nəfər elmin müxtəlif sahələrində yazıb yaratmış 500-ə yaxın müəllifin olduğunu qeyd edir (5).

Bu dövrün görkəmli simaları içərisində Xətib Təbrizi, Bəhmənyar (XI əsr) Məliküşşüəra Əbül-Üla Gəncəvi və onun istedadlı şagirdləri Fələki və Xaqani Şirvani, İzəddin Şirvani, Mücirəddin Beyləqani, Nizami Gəncəvi, Məhsəti Gəncəvi və başqaları da var ki, onların içərisindən öz dövrinə görə təlim-tərbiyə sahəsində müstəsna xidmət göstərən, sırf pedaqoji sahə ilə bağlı əsərləri və fikirləri olan Ə.Xaqaninin əsərlərini pedaqoji bibliografiyanın obyektinə kimi təhlil etməyi qərara aldıq.

Xaqaninin əsərləri hesablamalara görə təxminən 25644 beytdə gəlib çatmışdır (2,S.3). Ə.Xaqaninin pedaqoji baxışları prof. İ.A.Mollayevin «Orta əsr mütəfəkkirləri təlim-tərbiyə haqqında» kitabında (6) geniş təhlil olunmuşdur, lakin onun əsərləri pedaqoji bibliografiyanın obyektinə kimi xarakterizə olunmamışdır.

Əfsələddin İbrahim Xaqani 1120-ci ildə Şamaxı şəhərində yoxsul bir ailədə anadan olmuşdur. Onun anadan olma tarixi haqqında fikirlər ziddiyyətlidir. «Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. I cild»də bu tarix 1120-ci il kimi qeyd olunur. Q.Kəndli-Herişçinin «Xaqani Şirvani: həyatı, dövrü və mühiti» adlı monoqrafiyasında və başqa tarixi mənbələrdə onun doğum tarixi 1126-cı il kimi göstərilir.

Xaqani ibtidai təhsil və tərbiyəni əmisi Kafəddin Ömər Osman oğlundan almışdır. Öz gövrünün tanınmış alimlərindən olan Ömər İb-

rahimə sərf-nəhv, nücum, tibb, hikmət, fiqh, ədəbiyyat elmlərini öyrətmişdir. O, üç elmi-vəhm, əql və hiss elmini, riyaziyyat, ilahiyyat, təbiyyat elmlərini Xaqaniyə daha dərinləndirən öyrətmişdir (4,95). O, qiymətli əsərlərini yazarkən bibliografiyanın vasitəçilik funksiyasından istifadə etmiş, özündən əvvəl yaşamış görkəmli alimlərin əsərlərinə isnad etmiş və onlardan öyrənmişdir. Ə.Xaqaninin yaradıcılığında məşhur ərəb dilçisi İbn Sükkeytin «Kitab islah-əl-məntiq» kitabının mühüm əhəmiyyəti olmuşdur (13,96). Onun əsərlərində pedaqoji bibliografiyanın ilk rüşeymlərinə rast gəlmək olar və bu əsərlər pedaqoji bibliografiyanın obyektinə olan ilkin sənədlər kimi əhəmiyyətlidir.

Ə.Xaqani 7 il evdə əmisindən təhsil aldıqdan sonra 7 il də kitabxanada olan tədris müəssisəsində təhsil alır. Mənbələrdən məlumdur ki, orta əsrlərdə kitabxanalar yanında tədris-təlim müəssisələri mövcud imiş ki, XI-XII əsrlərdə bu müəssisələr tədris müəssisəsi kimi davam edirdi. Xaqani öz əsərlərində tərbiyə məsələlərinə də geniş yer vermiş və demək olar ki, tərbiyəni hərtərəfli işləmişdir. O, əqli, əxlaqi, dini, ailə, estetik, beynəlmiləl, musiqi, əmək tərbiyəsindən də geniş danışmışdır. Xaqani «Fəxryyə» əsərindəki «Meradios-səfa» başlığı ilə tədris-təlim haqqında fikirlərini bir daha şərh edir, onun «Nəsihətnamə»ləri ilə birlikdə «Fəxryyə»si də təlim-tərbiyə haqqında mükəmməl əsərdir və onun yuxarıda adı çəkilən əsərləri pedaqoji bibliografiyanın obyektinə kimi və pedaqoji bibliografiyanın əlamətlərini özündə əks etdirən əsərlər kimi əhəmiyyətlidir.

Bundan başqa onun «Töfətül-İraqeyn», «Mədhiyyə», «Həbsiyyə» kimi məşhur əsərlərində və müxtəlif şerlərində də müəllim azad fikir, zəka sahibi, əxlaq və əməl ustası kimi qiymətləndirmişdir.

Xaqaninin ən çox şöhrət tapan əsərlərindən biri onun «Qəsideyi-siniyə»sidir 110 beytdən ibarət olan bu qəsidə belə başlanır:

Mənim könlüm müəllimdir, dizim üstə dəbistanı

O şagirdəm ki, öyrəndim, sükut ilə əlifbanı

Xaqaniyə görə tədris və təlimin ən birinci şərti sakitlik və təmkinlilikdir. O qeyd edir: «Sükutla öyrənilən dərs yaxşı başa düşülər və təkrarlandıqdan sonra «yaddan fəramuş ola bilməz». Bunların hamısı isə məktəblə, müəllimlə başa gəlir. O, təlimin tərbiyələndirici xüsusiyyətini də nəzərə alır və onu «məktəbə layiq cismü-ərkan» hesab edirdi və hər kim ki, bu xüsusiyyətə diqqət yetirir o, «aslanı da diz çökdürər» deyirdi:

Dizi məktəb olan kəsə gərək

bir himmət olsun ki,

Özündə it kimi diz çökdürə bilsin o, aslanı

Xaqani hər qəlbi nurlandırmaq üçün «müəllim, ustad və dəbi-
stan»ları çoxaltmağı təklif edirdi. Bu fikirlərlə Xaqani öz dövrünün
maarifpərvər ziyalı kimi çıxış edirdi. Onun əsərləri göstərir ki, Xaqani
xalqın azad olması, zülm-əsarətdən qurtarması və xilas olması üçün
bir yolu da oxumaqda, təlimdə, savadlanmaqda gördü: «Onu diz
çökdürə bilməz, tutan dörd əlli dünyanı» deyirdi (6,67).

Xaqani «müəllim, ustad, məktəb» məsələlərinə «Təhfətül-İraqeyn», «Fəxriyyə», «Mədəhiyyə», «Həbsiyyə» kimi məşhur əsərlərində
geniş yer vermiş, müəllimi dövrünün təzad və işgəncələrindən azad fikir,
zəka sahibi kimi qiymətləndirmiş, «Şərəfim elmimlədir» demişdir.

Xaqaninin əsərləri informasiya istifadəçilərinə humanist ideyalar
bəxş edir. «Pislik qarşısında yaxşılıq et, gözəlliyi və yaxşılığı müdafi-
yə qalx, pisliyi, zülmü cəsarətlə, tərəddüdsüz rədd et, zülmə qarşı kəskin
müqavimət göstər! Yoxsulları müdafiə et, insanlar qardaşdır,lar,
dərvişlik və zənginlik mənəviyyatla bağlıdır, cəmiyyətdə zahirə yox,
mənəviyyata fikir verilməlidir. Bu cəmiyyət üçün ölçü olmalıdır (4,27)».

Əldə olan məlumatlara görə Xaqani külliyyatı zəmanəmizə qədər
gəlib çatmamışdır. Şairin «Həqayiqi» təxəllüsü ilə yazılmış şerləri Rey-
dən qayıdarkən yolda itmişdir (4,S.90).

Xaqaninin bir çox ölkələrin kitab saxlanclarında müxtəlif dövrlərdə
köçürülmüş külliyyat və divan nüsxələri mühafizə olunur. Tehran Milli
Məclis Kitabxanasında saxlanılan 13760 şifrəli nüsxə XII əsrdə
köçürülmüş ən qədim divan nüsxəsi və h.847 (1443-cü) ilə aid ən qədim
İranın Məşhəd şəhərinin Astane-Qüds kitabxanasında saxlanan
külliyyat nüsxəsidir. XV-XVII əsrlərə aid üç nüsxə isə AMEA Məhəmməd
Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda mühafizə olunur (2,S.3).

M.Tərbiyətin 1987-ci ildə çap olunmuş «Danışməndani-
Azərbaycan» təzkirəsində Xaqaninin yaradıcılığı təhlil olunur, əsərləri
sədalənir, 7 qəsidəsi haqqında məlumat verilir, onun haqqında yazan
müəlliflər qeyd olunur (7). Məsələn, təzkirədə qeyd olunur ki, Əbdürrə-
şid Bakuvi «Təlxüsül-əsar» əsərində yazır ki, Xaqani filosof, pedaqoq
və şair olmuşdur. O, səliq və mənəli şerlər yaratmaqda son dərəcə
qüdrətli idi. O, hicri qəməri 581 (1185) də Təbrizdə vəfat etmişdir. Yeri
gəlməşkən onu da qeyd etmək lazımdır ki, 51 il Şamaxıda, 24 il Təbrizdə
yaşayan (4,19) Xaqaninin ölüm tarixi də ziddiyyətlidir. Yuxarıda adı çə-
kilən mənbələrdə bu tarix 1199 kimi göstərilir. Bəzi orta əsr mənbə-
lərində və təzkirələrdə bu tarixin 1185 olduğu qeyd olunur

«Danışməndani-Azərbaycan» təzkirəsindən öyrənirik ki, ki, 1908-
ci ildə Xaqaninin külliyyatı iyirmi min beytə yaxın qəsidə, qəzəl, rübai
və qitələrdən ibarət iki cildə, «Təhfətül-İraqeyn» əsəri isə 1855-ci ildə
Hindistanın Ləknəhur və Əkbərabad şəhərlərində çap olunmuşdur.

Göründüyü kimi M.Tərbiyətin «Danışməndani-Azərbaycan» təzkirəsi
dövrünün böyük ziyalı, pedaqoq Xaqaninin özü və əsərləri haqqında
yazılmış mənbələri əks etdirən biblioqrafik əsər kimi əhəmiyyətlidir və
pedaqoji sahənin biblioqrafik informasiya təminatında mühüm rol oy-
nayı.

Azərbaycan MEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitu-
tunda Xaqaninin zəngin irsini, dünya xəzinələrində mühafizə olunan
əlyazma nüsxələrini, əsərlərinin ayrı-ayrı nəşrlərini və haqqında çap
olunmuş materialları toplayıb sistem halında xaqanisevərlərə çatdır-
maq məqsədilə «Xaqani Şirvani: biblioqrafiya» adlı biblioqrafik göstə-
rici çap olunmuşdur. Göstəricinin tərtibçisi tarix elmləri namizədi Ay-
dın Xəlilovdur. Biblioqrafik göstərici tərtib edilərkən dünya kitabxa-
nalarının mövcud çap kataloqlarından, biblioqrafik nəşrlərdən, kitab-
xanaların oxucu kataloqlarından istifadə edilmişdir. Biblioqrafik vəsa-
it 96 səhifədən ibarət 2006-cı ildə «Nurlan» nəşriyyatında çap olun-
muşdur. Biblioqrafik vəsaitdə əhatə olunan ədəbiyyat iki bölmədə qrup-
laşdırılmışdır. Birinci bölmə əlyazmaları əhatə edir. Bölmədə əlyazmalar
xronoloji ardıcılıqla verilir.

İkinci bölmə Xaqaninin çap olunmuş əsərləri və haqqında yazıl-
mış mənbələri əhatə edir. Bu bölmədə materiallar dillərə görə qruplaş-
dırılmış və əlifba prinsipi ilə verilmişdir.

Göstəricinin biblioqrafik tədqiqi nəticəsində məlum olur ki,
dünya kitabxanalarında Xaqaninin külliyyatının 49 nüsxəsi, Bakı
Əlyazmaları İnstitutunda isə 3 nüsxəsi saxlanılır.

Dünya kitabxanalarında onun 176 divan nüsxəsi, 60 «Şərhi di-
vani Xaqani» (Xaqani divanının şərhi), Bakı Əlyazmaları institutunda
isə 5 divan nüsxəsi, 2 divan nüsxəsinin şərhi saxlanılır. Biblioqrafik və-
sait vasitəsilə müəyyənləşdirə bilərik ki, Xaqani poeziyasından 180-ə
nəqədər «Divan» nüsxəsi dünyanın bir sıra kitabxanalarının bəzəyir. Teh-
ran Milli Məclis Kitabxanasında saxlanılan 13760 şifrəli nüsxə XII əs-
rdə köçürülmüş ən qədim divan nüsxəsidir. Biblioqrafik təsvirə diqqət
yetirsək:

TMMK-13760. Tarixi: VI əsrin sonu (m.XII əsr). Xətti: nəsx.
Həcmi 365 vər. Ölçüsü: 22 x 30 sm.

Ən qədim Bakı nüsxəsi isə

BƏİ-M-204. Tarixi:XVI əsr. Xətti: nəstəliq.Həcmi:270 vər.Ölçüsü
17 x 25.

Biblioqrafik vəsaitdən öyrənirik ki, Xaqaninin «Təhfətül-
İraqeyn» əsərinin dünya kitabxanalarında 65 nüsxəsi, «Şərhi Təhfətül-
İraqeyn» əsərinin 7 nüsxəsi, Bakı əlyazmaları İnstitutunda 5 nüsxəsi
saxlanılır.

Dünya kitabxanalarında Xaqaninin qəsidələrinin 26 nüsxəsi Bakı Əlyazmalar İnstitutunda fars dilində 30, ərəb dilində 3, qəsidələrin şərhli dünya kitabxanalarında 3, Bakıda isə fars dilində 1, ərəb dilində 1 nüsxə saxlanılır.

Yuxarıda qeyd olunduğu kimi ikinci bölmə Xaqaninin çap olunmuş əsərləri və haqqında yazılmış mənbələri əhatə edir. Bu bölmədə materiallar dillərə görə qruplaşdırılmış və əlifba prinsipi ilə verilmişdir. Əsərin biblioqrafik tədqiq nəticəsində məlum olur ki, Xaqaninin Azərbaycan dilində 41, fars dilində 72, rus dilində 39 əsəri çap olunmuşdur.

Biblioqrafik vəsait vasitəsilə öyrənə bilərik ki, Xaqani haqqında yazılmış Azərbaycan dilində 156, fars dilində 172, türk dilində 8, rus dilində 78, ingilis dilində 10, alman dilində 5, fransız dilində 10, italyan dilində 3 mənbə vardır.

Axtarış və kommunikativ istiqamətli bu biblioqrafik göstəricidə təsvirlərin mükəmməlliyi onun müəllifinin peşəkarlığından xəbər verir və çox böyük zəhmətin nəticəsidir.

Biblioqrafik vəsaitə «İxtisarların siyahısı» adlı yardımçı göstərici tərtib edilmişdir.

Biblioqrafik göstərici Xaqaninin əsərləri və onun haqqında yazılmış mənbələrdən xəbər verən mükəmməl informasiya mənbəyidir.

Tədqiqat işini yekunlaşdırarkən belə qənaətə gəlmək olar ki, Xaqani XII əsrdə fəaliyyət göstərərək təlim-tərbiyəyə dair tam bir pedaqoji sistem yaratmış və özündən sonra gələn nəsəl üçün böyük bir irs qoyub getmişdir. Əsərlərində pedaqoji fikirlərin olması onun əsərlərini pedaqoji biblioqrafiyanın obyektinə edir və pedaqoji sahənin biblioqrafik informasiya təminatında mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Orta əsrlərin görkəmli mütəfəkkiri Ə.Xaqaninin əsərləri pedaqoji ədəbiyyatın biblioqrafiyalaşdırılmasının obyektinə olan ilkin sənədlər kimi əhəmiyyətlidir və sahə üzrə informasiya istifadəçilərinin diqqətini həmişə cəlb edəcəkdir.

ƏDƏBİYYAT:

1. *Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. I c.-B., 1960.-524 s.*
2. *Ə.Xaqani: Biblioqrafiya /Tərtibçi: Aydın Xəlilov; Red.ru: M.Adilov, A.Ramazanov.-Bakı:Nurlan, 2006.- 96 s.*
3. *Əliyev Z.H. Ümumi bibliografiyaşünaslıq: Dərs vəsaiti.-B., 2001.-143 s.*
4. *Kəndli-Herisçi Q.Ə. Xaqani Şirvani (həyatı, dövrü, mühiti).-Bakı:Elm, 1988.-592 s.*
5. *Makuli P. Ədəbi məlumat cədvəli: On məşhur Şərq mənbəyi əsasında /Red-ru M.Sultanov; Azərb.EA Respublika Əlyazmaları Fondu.-B.: Azərb. EA nəşriyyatı, 1962.-574 s.*

6. *Mollayev İ.A. Orta əsr Azərbaycan mütəfəkkirləri təlim-tərbiyə haqqında /Elmi red: Ə.Ağayev.-B.:Maarif, 1996.-304 s.*

7. *Tərbiyə M. Danişməndani Azərbaycan.-B.:Maarif, 1987.-260 s.*

Хураман Вердиева

ПРОИЗВЕДЕНИЯ А.ХАГАНИ КАК ОБЪЕКТ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ БИБЛИОГРАФИИ

В статье с библиографической точки зрения рассматривается история публикации произведений видного Азербайджанского поэта средних веков А.Хагани, а так же анализируются литературоведческие произведения посвященные этому замечательному поэту.